

Hrvoje Volner

(Učiteljski fakultet Sveučilišta u Osijeku)

NASTANAK I POLITIČKO-UPRAVNI ODNOSI U OPĆINI BELIŠĆE U RAZDOBLJU KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA

UDK 353.2(497.5 Belišće)“1919/1929”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 8. 12. 2011.

Rad istražuje neke principe po kojima su se formirale općine u međuratnoj Jugoslaviji. Prati proces odvajanja naselja Belišće od općine Valpovo trg, uzroke ovome odvajanju i postupak odvajanja. Pokazuje način funkcioniranja lokalne samouprave u međuratnom razdoblju, istražuje općinske prireze i principe prema kojima su se izglasavali.

Cljučne riječi: općina, komesarijat, oblasna uprava, Belišće, Valpovo.

Uvod

Otvaranjem industrijskih pogona poduzeća S. H. Gutmann nedaleko od Valpova 1884. godine, na neplodnoj rudini u blizini rijeke Drave, prozване još u prvim kartama ovog područja datiranih iz 1857. „Belistje“, proces iskorištavanja prirodnih bogatstava slavonske Podravine dodatno je pojačan. Eksploatirala se je „stara slavonska hrastovina“ koja se odlikovala godovima podjednake širine, užim od dva milimetra, elastičnošću, zlatnožutom bojom, te velikim udjelom tehnički iskoristivog drveta. Iz tih razloga ovoj je vrsti hrasta lužnjaka dana tehnička karakteristika «slavonska», primjerci ovih stabala u podravskoj ravnici bili su stari i do 350 godina, orijaških dimenzija. Hrastove bačvarske dužice bile su i burzovna roba. Uz radničko naselje Đurđenovac-Sušine koje nastaje iz istih razloga, punktu industrijske eksploatacije šuma u ovom dijelu Slavonije treba pridodati i područje Valpovštine. Trgovačko-industrijsko poduzeće u vlasništvu i pod rukovodstvom obitelji Gutmann stvara na prometno pogodnom terenu radničko naselje. Otvaranjem pilane, a potom i ostalih postrojenja potrebnih finalizaciji i potpunoj eksploataciji drvne mase i njezinog transporta, poduzeće je počelo s naseljavanjem kvalificirane radne snage, a uz čitav proces ulaganja u proizvodnost poduzeća, Gutmanni ulažu

u izgradnju osnovne infrastrukture potrebne za život stanovništvu Belišća, od radništva, nižeg i višeg činovništva, te same uprave. Uvjetovano prilikama na međunarodnom tržištu drvnih proizvoda, Belišće je kontinuirano raslo, pa je povećanje broja stanovništva bilo praćeno i mijenjanjem karaktera naselja. Od privremenog naselja Belišće poprima oblike urbane sredine, sa stanovništvom zaposlenim isključivo u industriji, transportu, trgovini i drugim uslužnim djelatnostima, i tek po kojim zaposlenikom u poljoprivrednim djelatnostima.¹

Djelovanjem industrije područje Valpovštine mijenja svoj vjekovima zadan oblik koji je bio određen trgovištem Valpovom kao središtem donje Podravine, u kojoj je dominirao uglavnom agrarni veleposjed koji je uspio preživjeti proces ukidanja feudalizma. Stanovništvo Belišća, doseljeno sa svih područja Austro-Ugarske Monarhije, već od prve generacije nakon doseljenja stvara posebne integrativne veze, karakteristične za industrijske urbane zajednice (tako da je odanost naselju proizlazila iz stanovanja, zaposlenja, pripadnosti sindikalnoj organizaciji, pripadnosti političkim strankama). U naselju nije bilo niti jednog svećenika bilo koje vjere, a stanovništvo je svoje religiozne potrebe obavljalo o obližnjem Valpovu ili u Osijeku. Rimokatolička crkva u Belišću izgrađena je tek krajem trećeg desetljeća prošlog stoljeća.²

1. Valpovo i Belišće u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca

Ako govorimo o odnosu između Belišća i Valpova u sklopu kategorija koje sugerira ovaj podnaslov, tada ulazimo u prostor širih društvenih odnosa koji za sobom vuku političke, gospodarske, lokal-patriotske i međuljudske odnose. Opći razvoj Belišća može se sagledati samo u kontekstu njegovog položaja unutar konurbacijskih procesa koji nastaju razvojem naselja Valpovo, Belišće i Bistrinci. Tendencija fizičkog stapanja sva tri naselja u formaciju jedinstvenog grada u najnovijoj povijesti kontinuirano je prisutan,³ no u

¹ *Hrast lužnjak u Hrvatskoj*, ur. Dušan Klepac, (Vinkovci – Zagreb 1996.); Vladimir Stipetić, „Utjecaj «Belišća» na stvaranje urbane aglomeracije Belišće“, Zbornik radova «Kombinat Belišće» kao činilac privrednog razvoja, ur. J. ROGLIĆ, (Osijek, 1980.), 23.-24.; Državni arhiv u Osijeku (u nastavku HR-DAOS) 241., kut. 1., omot 3. Ugovori vlastelinstvo Valpovo 1884.; o ugovoru tvrtke S. H. Gutmann d.d. iz Velike Kaniže i tvrtke Edmund i Izidor Gutmann iz Beča s valpovačkim vlastelinom Gustavom Hilleprandom Prandauom; vidi isto Milan SALAIĆ, *Prilog kronologiji: Belišće 1884.-1945.*, u Zbornik grada Belišće-Muzej 3 (2009), 31.-33.

² HR-DAOS-241., kutija 9, omot 69. Spisi načelnika, Popis stanovništva na području općine Belišće 1928. godine; vidi i *LEKSIKON NASELJA HRVATSKE, A-Lj*, (Zagreb, 2004.), 34.; vidi Vitomir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji II.*, (Zagreb, 1930.); Hrvoje Volner, „Odnos poduzeća S. H. Guttmann d.d. prema sindikatima“, *Studia lexicographica*, 2(2008) Br. 2 (3), (Zagreb 2008.), 104.-105.

³ Marijan Hrzić, „Urbanizam Belišća“, Zbornik radova «Kombinat Belišće» kao činilac privrednog razvoja, ur. J. Roglić, (Osijek, 1980.), 551.

vrijeme nastanka Belišća kao industrijskog naselja ovi procesi nisu bili ni u naznakama. Razvoj Belišća proizlazio je iz činjenice da je poduzeće imalo veliku potrebu za stalnom, kvalificiranom radnom snagom. Što je potreba za modernizacijom i ulaganjima u industrijske pogone bila veća, javljala se i potreba za ulaganjima i u infrastrukturu industrijskog naselja.

Valpovo je, tradicionalno, upravno, trgovinsko i kulturno središte općine. U vrijeme osnutka Belišća 1884. ono je već više stoljeća uređeno trgovište. Do stvaranja jugoslavenske državne zajednice, valpovačkim područjem dominiraju vlastelini iz obitelji Prandau-Normann. Ukidanjem feudalnih odnosa 1848. vlastelinstvo je izgubilo više od polovice svojih obradivih površina, no ova obitelj u društvenom, gospodarskom i političkom životu i dalje ima glavnu riječ. Za svoj gospodarski opstanak, na temelju stanja vlastite aktive, mora pomagati trgovinu i obrt, jedno od rješenja bilo je i krčenje šumskog veleposjeda (preko 27.000 katastarskih jutara). Valpovački vlastelini nisu bili u stanju organizirati industrijsku preradu vlastite sirovinske baze zbog financijske oskudice, pa su zato tražili pomoć izvana (tako nastaje i Belišće). Slična priča bila je i s prodajom šume Đurđenica kraj Sušina u kotaru Našice, koju Pejačevići prodaju Neuschlossu (legenda koja o ovome događaju govori sugerira da grof Pejačević nije znao što radi, a ne da je bio bez novaca).⁴

Nastankom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (u nastavku SHS) započinje se s opsežnim političko-socijalnim zadatkom agrarne reforme. Sama najava njezine provedbe bila je dovoljna seljacima Valpovštine da odmah prestanu plaćati zemljište uzeto u zakup i ponašati se kao da su vlasnici spomenutog zemljišta. Seljaci iz Harkanovaca koji su obrađivali zemlju uzetu u zakup na ekonomiji Jedinac žele je posvojiti i podijeliti između sebe. Prema opisu komandanta osječkog garnizona, nosioci revolucionarnih ideja na ovom području bili su „na prvom mjestu bivši zarobljenici austrougarske vojske, koji su vraćeni iz ropstva u Rusiji, a zatim i proletarijat većinom nemačkog porekla.“⁵ Iz istog izvora čitamo kako je protiv jedinica srpske vojske u „predelu Osijek-Valpovo i Vinkovci organizovano oko 1.000 oboružanih ljudi, u toj okolici proturaju se i proklamacije uperene većinom protiv naše vojske“.⁶ Izvor navodi kako je ove ljude na naoružavanje potaklo i (vjerojatno lokalno)

⁴ Ive Mažuran, *Valpovo, Sedam stoljeća znakovite prošlosti*, (Valpovo, 2004.), 10. »U popisu Pečuške biskupije iz 1332. javlja se prvi put ime Valpovo...«, i 90.; vidi i Zdenko Samaržija, «Regulacije Karašice i njenih pritoka – povijesni pregled», *Feljton, Glas Slavonije*, (Osijek 2000.); Mira Kolar-Dimitrijević, «Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine», *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, (Zagreb 1998.), 131.

⁵ HR-DAOS-1282, Stjepan Brlošić, *Povijest radničkog pokreta Osijeka i okolice (1867.-1945.)* (rukopis)

⁶ HR-DAOS-1282, Stjepan Brlošić, *Povijest radničkog pokreta Osijeka i okolice (1867.-1945.)* (rukopis)

članstvo Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije⁷ koje je zahtijevalo rješenje agrarnog pitanja odmah. „Bojazan je da se ova spremnost u zahtevima, ako joj se ne izadje u susret što pre, ne pretvori u nešto mnogo opasnije, pošto stranka dobiva sve više pristaša među seljacima.“⁸

U prevratnom razdoblju u samom Valpovu organiziraju se stranačka okupljanja simpatizera komunističke partije pred političkim istomišljenicima trgovišta; nisu sačuvani podaci o paleži ili nasiljima u samom mjestu, građani Valpova i Belišća su se naoružali s ciljem obrane od pljačkaša pa je ovakva organizacija spriječila uništavanja. Na izborima za lokalnu samoupravu za općinu Valpovo trg u ožujku 1920. stanovništvo je glasalo za Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (komunista) (u nastavku SRPJ(k)) koja je od 880 birača dobila 844 glasova. Izborna parola koja je privukla građane ovoj stranci glasila je „idemo glasati za siromašnu stranku“.⁹ Iako je partija u Hrvatskoj i Slavoniji na izborima za Ustavotvornu skupštinu podbacila (sa svega 7,1% glasova izbornog tijela), rezultati za lokalne izbore pokazali su drugačiju sliku. Glasa se za partijske liste, a tomu je razlog bila široka agitacija stranačkih aktivista, o čemu svjedoče i dopisi velikog župana koji agitaciju komunista naziva ozbiljnim problemom. Stranka dobiva većinu u Slavanskom Brodu, Našicama, Vukovaru, Osijeku.¹⁰ U Retfali se biralo 18 odbornika, svih 18 izabrano je iz redova partije.

Općinski odbor u Valpovu nije dugo trajao, zbog izborne pobjede na zgradi općine vijorila se je crvena zastava, „općinari formalno prisežu u crkvi državi i kralju“. Nakon protesta valpovačkog župnika zbog crvene zastave uredu velikog župana u Osijek i nekoliko upozorenja oblasnih vlasti općinski odbor je raspušten, a odbornici iz redova SRPJ(k) zatvoreni na kazne od 3 do 6 mjeseci zatvora. Vladavina komunista Valpovom trajala je (prema nekim

⁷ Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije osnovana je 1894. godine. Predstavlja zajednicu više lijevih političkih opcija, koje se raspadaju na posebne stranke nakon ujedinjenja u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, zbog programskog nepodudaranja, posebno s komunistima. Dio članstva se priključuje Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci (kasnija Hrvatska republikanska seljačka stranka), dio pristupa Općem radničkom savezu Vilima Haramije, a dio se uključuje u Komunističku partiju; vidi Vitimir KORAC, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji II.*, (Zagreb, 1930.), 45., 129.

⁸ Igor Karaman, *Valpovačko vlastelinstvo*, (Zagreb, 1962.), 100.; HR-DAOS-1282. Stjepan Brlošić, *Povijest radničkog pokreta Osijeka i okolice (1867.-1945.)* (rukopis)

⁹ Vilko Čuržik „*Zašto je bio uhićen valpovački načelnik 1920. godine*“, Valpovački godišnjak, (Valpovo 2002.), 80.-85.

¹⁰ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, (Zagreb 2008), 52. U Brodu na Savi osvojili su 18 od 24 mandata, u Osijeku i Vukovaru 50% mandata; vidi HR-DAOS-1282 Stjepan Brlošić *Povijest radničkog pokreta Osijeka i okolice (1867.-1945.)* (rukopis).

izvorima) mjesec dana, zaustavljena je intervencijom viših vlasti i zalaganjem jednog svećenika.¹¹

Valpovački vlastelin grof Gustav Norman-Ehrenfels zajedno s pet članova svoje obitelji tijekom prevrata sklonio se na svoje obiteljsko dobro Rothen-thurm u Koruškoj, gdje će se i trajno nastaniti, a o vlastelinstvu u Hrvatskoj brigu će preuzeti njegov brat Rudolf. Problemi za ovu obitelj nastaju nestankom Austro-Ugarske kada će grofovi izgubiti 7 milijuna austrijskih zlatnih kruna, uloženi u ratni zajam i u vrijednosne papire. Agrarna reforma i zabrana slobodnog raspolaganja šumskim veleposjedom dodatno će oslabiti pozicije grofova. Valpovačko vlastelinstvo bit će sredinom 1928. raspodijeljeno između djece grofa Rudolfa Normann-Ehrenfelsa, što je bila posljedica životarenja veleposjeda, nakon čega je uslijedila njegova daljnja rasprodaja.¹²

Promjene u poslovanju Gutmannovog poduzeća u Belišću nastaju već u travnju 1918. kada tvrtka postaje dioničko društvo. Ovo su činila mnoga vlastelinstva u vlasništvu osoba njemačke, austrijske ili mađarske nacionalnosti, nastojeći da se odupru nacionalizaciji (slično postupaju i Pejačevići u Našicama stvarajući poduzeće Krndija d.d. od nekadašnjeg veleposjeda). Uz navedeno, tvrtka počinje s jačom kontrolom privatnog života zaposlenih. Zabranjuje domaćim ljudima govoriti mađarskim jezikom, svi znakovi nekadašnje Monarhije od slika Franje Josipa, krune Sv. Stjepana i sličnog također se zabranjuju. Poduzeće je svoju lojalnost plaćalo podmićivanjem državnih činovnika i nastojanjem da nekakvim nerazumnim postupkom zaposlenika (isto tako i uprave) ne navuku javnost protiv sebe. O ovome svjedoče bezbrojni dopisi povjerljivog karaktera koji su išli od strane direkcije poduzeća do različitih povjerljivih osoba, članova parlamenta ili ministara. Nekada se radilo o informiranju o namjerama vlasti, a nekada se radilo o isplatama honorara koji su primjerice trebali spriječiti da šume postanu predmet agrarne reforme. Budući da je tvrtka u Belišću i na ostalim pogonima po Slavoniji zapošljavala mnoge, poznata je bila uzrečica uprave „tko dira u nas, dira u 10.000 članova porodica“.¹³

¹¹ Čuržik, „*Zašto je bio uhićen*“, 80.-85.; vidi HR-DAOS-1282, Stjepan Brlošić, *Povijest radničkog pokreta Osijeka i okolice (1867.-1945.)* (rukopis)

¹² Čuržik, *Valpovština kroz stoljeća*, (Valpovo 1994.), 42.; vidi Zdenka Šimončić-Bobetko, „*Izvlaštenje veleposjedničkih šuma u Hrvatskoj 1919.-1941. godine*“, *Časopis za suvremenu povijest* 25 (2-3), (Zagreb 1993.), 227., 232.-233.; John R. Lampe / Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History 1550.-1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations*, (Bloomington 1982.), 351., 353.

¹³ Edit Kerecsenyi, „*Uloga tvrtke H. S. Gutmann u razvitku kapitalizma u Mađarskoj*“, Zbornik radova «Kombinat Belišće» kao činilac privrednog razvoja, ur. J. Roglić, (Osijek, 1980.), 197.; Tibor Karpati, „*Kronologija razvitka organizacije kombinata «Belišće» od njegovog postanka do 1978. godine*“, Zbornik radova «Kombinat Belišće», nav. dj., 246.; vidi i HR-DAOS-123, kutija 2473. godina 1932., KZP 81., omot G., Karton Gutmann Artur; HR-DA-

Stroga, planska izgradnja Belišća često je bila predmetom kritika. Tako se u novinskim člancima u «Novostima» moglo čitati kako „čovjek, koji bi se besposleno šetao Belišćem, imao osjećaj da je lopov, te bi se stalno morao ogledati neće li tko protestirati zbog te šetnje“.¹⁴ Belišće je nazivano «Gutmannovim Lihtenštajnom», čime se htjelo naznačiti da se u Belišću ne zna što je općinsko, što javno, a što privatno, te da je Belišće poluslobodno i polu-zabranjeno tvorničko selo. Svuda gdje bi čovjek krenuo nailazio bi na imovinu poduzeća iz čega je proizlazila i fizička ovisnost zaposlenih o tvrtci.

Glavna osovina belišćanskog naselja do današnjeg dana je prva položena ulica, koja se proteže od ceste Valpovo-Bistrinci do Drave. Smjer te ulice paralelan je s tada postojećom parcelacijom, pa se stoga od ceste odvaja pod širokim kutom. Okomito na ovu cestu, druga je ulica koja povezuje pilanu s upravnom zgradom poduzeća. Na taj način je jedan krak naselja tvorio osovinu proizvodnja-uprava, a na drugoj strani bile su stambene zgrade koje se vežu na javnu cestu prema rijeci Dravi. Naselje je sa svih strana bilo zagrađeno industrijskim postrojenjima. Sa sjevera pilanom, s istoka tvornicom tanina, a s juga prugom. Osnovnu mrežu naselja čine dvije paralelne uzdužne ulice. Treća uzdužna ulica sličnog smjera paralelna je s prugom i uz nju se nalazio kolodvor i željezničke kuće. Te tri ulice povezane su s nekoliko (1911. s tri) ulica smjera sjever – jug. Centar naselja ostaje vezan za pravac pilana i upravne zgrade poduzeća. Novo arhitektonsko značenje centar dobiva 1905. godine izgradnjom reprezentativne palače, koja je do danas fokus naselja. Stambena izgradnja, gledamo li je u kontekstu ondašnjih prilika seoskog stanovništva i gradskog radništva, i nije za svaku kritiku, ona govori o načinu života, svaku kuću u prvotnom naselju pratio je jedan broj kasnijih dogradnji i izgradnji pomoćnih zgrada.¹⁵

O životu zaposlenika Belišća najbolje govori evolucija sindikalnog organiziranja u ovom naselju i poduzeću. Radilo se o rezovima koji su prvo morali skršiti shvaćanje da osobe bez privatnog vlasništva (točnije nekretnina) nemaju nikakvih građanskih prava, jer radništvo u Belišću, ako je u štrajku, nalazi se u potpunosti na tuđem posjedu. „Na početku sindikalnog organiziranja uvjeti su bili takvi da je poslodavac na pokušaj organiziranja štrajka

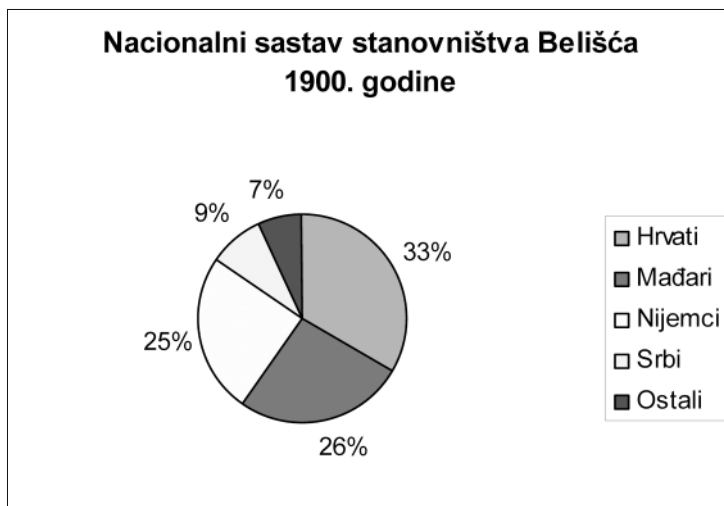
OS-241. kut. 33, omot 280. Novine o tvornici i proizvodnji 1923. - 1947. fascikl 6. Novine o Našičkoj aferi 1935. O sprečavanju zaposlenika da koriste slike tuđinskih vladara u stambenim zgradama u vlasništvu tvrtke vidi isto kut. 14., omot 116., dopis ravnatelja Herza 13. 9. 1929.

¹⁴ HR-DAOS-241., kut. 33., reakcija na članak u «Novostima», «Našička i Gutmanni» od 15. 2. 1935.

¹⁵ Vladimir Bedenko, „Belišće-razvoj naselja“, Zbornik radova «Kombinat Belišće» kao činilac privrednog razvoja, ur. J. Roglić, (Osijek, 1980.), 544.-545.

odgovorio angažiranjem vojske¹⁶. Moć Edmunda Gutmanna¹⁷ prostirala se na čitavo područje kojim je prolazila tzv. Gutmannova pruga. U vrijeme štrajka 1906. godine, čak su i uobičajene zabave, zbog moguće političke agitacije sindikalista, na inače javom zemljištu trgovišta Valpova bile zabranjene.

1. Nacionalni sastav stanovništva Belišća 1900. godine

Izvor: *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, ur. Jakov GELO i dr., (Zagreb 1995.), 3039.

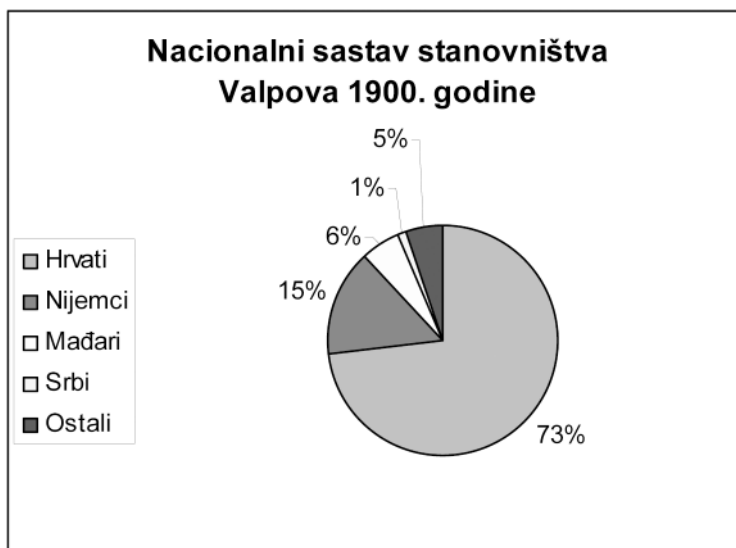
Nastankom Kraljevine SHS radnička prava dobivaju svoj novi izraz; društvene promjene, potaknute izbijanjem revolucije u monarhističkoj Rusiji, motivirale su vlastodržce da zakonskim putem inkorporiraju socijalna prava zaposlenih u ustave svojih država. Primjer za ovo svakako je Weimar-

¹⁶ Kolar-Dimitrijević, «Drvno-industrijsko poduzeće «S. H. Gutmann» u Belišću i njegovo radništvo do 1941. godine», Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje, god. 17., br. 1., (Slavonski Brod 1981.), 58.; Volner, „*Odnos poduzeća*“, 103.-106.

¹⁷ Edmund Gutmann (Velika Kaniža 1841. – Belišće 1918.) Osnivač trgovačke tvrtke Edmund & Izidor Gutmann iz Beča, u Trstu je osnovao sedamdesetih 19. stoljeća podružnicu poduzeća. Najvažnija osoba u osnivanju Belišća. Preuzima civilne dužnosti u Slavoniji kao poreznik Virovitičke županije, a isto tako i njezin dugogodišnji poslanik. Srednju školu završio je u Velikoj Kaniži, a u obiteljski je posao ušao veoma rano, učeći od oca (Salomon Heinrich Gutmann). Glavni posao mu je bio plasiranje bačvarskih duga, brodskih trupaca i drugih proizvoda. Veliki dio svog imetka ulagao je u šume, ribnjake i rudnike čime je povećao šumski veleposjed u Slavoniji na 50.000 k.j. Na taj način Edmund je postao poreznik Virovitičke županije. Gradi palaču Palej u Belišću gdje je namjeravao preseliti čitavu obitelj. (Vidi Zdenka Frajtag «Porodično stablo obitelji Gutmann», Godišnjak, glasilo muzeja u Belišću, broj 6., (Belišće 1982.); Kerecsenyi, «Uloga tvrtke», Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.* (Zagreb, 1997.), «Alodijalno vlastelinstvo Voćin (Slatina). Vlasnici braća Gutmann de Gelse iz Velike Kaniže. Površina 60.916 jutara», 71.)

ski ustav koji je „socijalne probleme nastale industrijalizacijom shvaćao kao realnost“.¹⁸ Liberalna država više nije mogla ignorirati klasne suprotnosti te ih je kao činjenicu morala uzeti na znanje. Vidovdanski ustav nastojao je u ovim pitanjima kopirati Weimarski, pod čime se misli: uzimanje egzistencije klasnih razlika na znanje i stvaranje osnova za osiguravanje socijalnih prava zainteresiranih (Zakon o radu), ako se pokaže da ima političke moći („socijalnih partnera“) u tom pravcu. Jasnije nego danas, položaj koji pojedinci zauzimaju u ukupnoj društvenoj reprodukciji materijalnih dobara označavan je pojmom klase (pojam *radnička klasa* danas se u javnosti gotovo i ne spominje), i ovdje se nije radilo o ideologiji koju promoviraju radnici, već o rječniku kojim su govorili viši činovnici u kancelarijama Gutmannovog poduzeća.¹⁹

2. Nacionalni sastav stanovništva Valpova 1900. godine

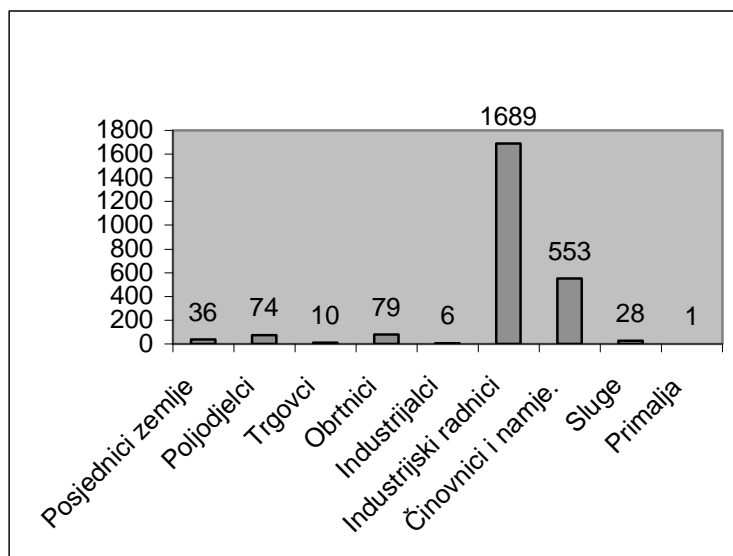
Izvor: *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, ur. Jakov Gelo i dr., (Zagreb 1995.), 3051.

¹⁸ Franz Neumann, *Demokratska i autoritarna država*, (Zagreb, 1974.), 49.; vidi William M. Johnston, *Austrijski duh, Intelektualna i društvena povijest 1848.-1938.*, (Zagreb, 1993.), 338.-340.

¹⁹ Volner, „*Odnos poduzeća*“, 106.-108. Zakonska rješenja koja je predvidio Vidovdanski ustav dovela su do stalnog antagonizma između Ministarstava industrije i socijalne politike i narodnog zdravlja. Ministarstvo socijalne politike industrijalci nazivaju boljševičkim leglom; HR-DAOS-241., kut. 28., omot ćirilicom, Pravilnik o radnom vremenu; isto omot br. 222. Konferencija o pravilnicima za izvršenje zakona o radu; vidi i Eric J. Hobsbawm, *Doba ekstrema*, (Zagreb 2009.), 105.-106.

Opasnost po poredak, ako bi se ignoriralo egzistiranje radničke klase na području Hrvatske, bila je donekle ublažena i kolizijom dva različita društvena pokreta: borbe za prava radnika, kao posljedice industrijalizacije (koliko god ona bila spora) i političkog pokreta koji je „hrvatsko seljaštvo pretvorio u politički subjekt“,²⁰ ali na kraju i priznao Vidovdanski ustav i postao jednom od poluga vlasti lokalne samouprave na području Zagrebačke i Osječke oblasti. Hrvatsku seljačku stranku (u nastavku HSS) opozicija će često nazivati hrvatskim radikalima (usporedba u odnosu na Srpsku radikalnu stranku koja je bila osloncem režima dinastije Karađorđević). Radništvo kao politička i društvena skupina u Hrvatskoj bilo je tek na svojim počecima, o tome svjedoči postotak radnika zaposlenih u industriji Savske Banovine koji je prema popisu stanovništva iz 1931. godine iznosio tek 11.66% ukupnog stanovništva (20,47% kotara Valpovo).²¹ Osim raspršenog razvoja industrije kao djelatnosti, vezane u Slavoniji uglavnom za primarno iskorištavanje sirovina, politički i društveni razvoj radništva uvelike je oblikovala režimska represija, Zakon o radu i povlašten položaj socijaldemokratskih sindikata okupljenih u Opći radnički savez (u nastavku ORS).

3. Aktivno stanovništvo Belišća 1928. godine

Izvor: DAOS, 241. kut. 9, omot 69. Spisi načelnika, Popis stanovništva na području općine Belišće 1928. godine

²⁰ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, (Zagreb 2008.), 45.-49.

²¹ Mile Konjević, „Privredne prilike u Slavoniji 1929.-1941“, u *Acta Historico-Oeconomica Iugoslaviae*, (Zagreb 1977.), 93.

U takvim uvjetima Belišće je svojoj okolici predstavljalo potpunu suptrotnost. Nastalo je oko velikog industrijskog poduzeća, u moru poljodjeljskog stanovništva i kraja. Ono je bilo žarište djelovanja krupnog industrijskog kapitala (mađarskog, točnije židovskog podrijetla) i uglavnom kvalificiranog radništva, šumskog veleposjeda i tvorničkih uređaja koji su bili upregnuti u eksploataciju sirovine (koja se i danas smatra nacionalnim blagom) i kao takvi predmetom interesa korumpirane vlasti međuratne Jugoslavije. Kvalificiranog radništva koje je tek djelomično predstavljalo drugu generaciju naseljenih u Slavoniji (Nijemci, Mađari, Česi, Talijani, Slovenci itd.), koji dijelom, zbog promjene državnih okvira (1918.), gube pozicije povlaštene nacije (Nijemci i Mađari), ali u velikoj većini (osim ako im to ne brani tvrtka, primjerice doseljeni Ličani ili Kozaci) pripadaju socijaldemokratskom sindikatu ORS-u oko kojega se u poduzeću vodi bogat društveni život, isprepleten lokal-patriotskim identitetom.²² Jačanje nacionalističke retorike na području Belišća primjetno je tek od druge polovice tridesetih 20. stoljeća, i bilo je povezano uz HSS i likvidaciju političkih protivnika (Franjo Vančina).²³

2. Autonomija lokalne samouprave u međuratnom razdoblju (primjer općine Valpovo i poduzeća S. H. Gutmann d.d.)

2. 1. Stihija u upravljanju i kontroli nad lokalnom samoupravom

Među najraširenijim reakcijama viših vlasti u međuratnom razdoblju na postupanje općinskih poslanika bilo je raspuštanje općinskih poglavarstva i uspostavljanje komesarijata. Vijećnici izabrani u općinskim poglavarstvima bili su u upravljanju općinama podložni utjecajima različitih interesa, od kojih

²² Branka Boban, „*Shvaćanja Antuna i Stjepana Radića o mjestu i ulozi radničke klase u društvu (do 1918.)*“, u Radovi zavoda za hrvatsku povijest, (Zagreb 1982.), 131.; HR-DAOS-1282, Stjepan Brlošić, Povijest radničkog pokreta Osijeka i okolice (1867.-1945.) (rukopis), Sindikalne podružnice i tarifno-štrajkački pokret, Velika šumsko-drvena industrije Slavonije. Zbog blizine Osijeka, kao industrijskog središta, veze radništva u Belišću s komunističkim aktivistima postoje sve do lipnja 1929. godine; vidi i Albert O. Hirschmann, *Retorika reakcije (izopačenost, jalovost, opasnost)*, (Zagreb 1999.), 13., 14., 19. i d.; *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, ur. Jakov Gelo i dr., (Zagreb 1995.), 3039.; HR-DAOS-241. kut. 9, omot 69. Spisi načelnika, Popis stanovništva na području općine Belišće 1928. godine; Kolar-Dimitrijević, „*Razvitak radničkog pokreta u Belišću od kraja XIX. stoljeća do 1941.*“, Zbornik radova «Kombinat Belišće», 430.

²³ Franjo Vančina (1894. -1937.), kvalificirani radnik, zaposlen u radionici tvrtke S. H. Gutmann d.d., predstavljao je nezaobilaznu osobu u pregovorima sindikalnih, odnosno radničkih, povjerenika s poslodavcem, od 1923. vođa ORS-a. Upravitelj Radničke komore u Belišću. Krajem 1933. na izborima za Radničku komoru u Zagrebu postaje kao član ORS-a zastupnik. Odbornik u skupštini općine Valpovo trg i kasnije u općini Belišće. Ubija ga član HSS-a i sindikalne organizacije te stranke, Hrvatskog radničkog saveza, Velimir Anđelić, kasnije pripadnik ustaške vojske u kojoj je i poginuo; vidi HR-DAOS-241. kut. 28.; Kolar-Dimitrijević, „*Drvno-industrijsko poduzeće «S. H. Gutmann»*», 68.

su najjači dolazili iz redova stranaka na vlasti, ili utjecajima pojedinih narodnih poslanika u Beogradu koji bi zbog nepovoljnih izbornih rezultata na općinskim izborima pozivali više vlasti (velikog župana oblasti) da u dotičnoj općini uvedu komesarijat. Ovakvi postupci pokazuju da se u međuratnom razdoblju veoma malo držalo do volje glasača, pa vlast lokalne samouprave, ako nije bila jednaka volji centralne vlasti, gotovo da i nije postojala.²⁴

Primjerice, u općini Nova Gradiška „jedno pismo organizacije demokratske stranke godine 1922. na tadašnjeg vršioca dužnosti požeškog velikog župana“, bilo je dovoljno „da se raspusti općinsko zastupstvo i da se uvede komesarijat“. Nakon toga izbori su bili provedeni dva puta, no komesarijat nije bio ukinut ni u 1926. godini. U istoj godini komesarijat je bio postavljen u općini Orahovica zbog protesta narodnog zastupnika Bečmage na izborne rezultate u općini, „zbog pobjede udružene liste Hrvata protiv kandidata HSS-a“ (zbog namjerne opstrukcije prilikom konstituiranja općine Orahovica i zbog pisanja novina o Bečmaginim postupcima u Orahovici, sredinom 1926. on će biti izbačen iz HSS-a). Najteži slučaj dogodio se u Križevcima; izbori za gradske poslanike bili su provedeni 4. ožujka 1926. godine. „Listina br. 2. HSS-a dobila je 9 mandata, a listina br. 7. hrvatsko nezavisno građanstvo dobilo je 6 mandata“. Predsjednik HSS-a za područje Križevaca Ljubomir Maštrović podnosi prigovor protiv „listine br. 7“ i traži da se svi mandati s ove liste ponište, a mandati podijele među ostale stranke iz razloga „što je na listini br. 7. među kandidatima koji nisu bili izabrani bio i jedan, koji je bio kandidiran na listi broj 1, koja uopće nije dobila niti jedan mandat“. Taj prigovor rješavan je po članku 39. zakona od 1895. o ustrojstvu gradskih općina i po članku 22 zakona od 28. veljače 1921. o izboru gradskih zastupnika itd. Za prigovor HSS-a glasovalo je 10 zastupnika, dok ih je 10 bilo protiv, pa je predmet poslan na razmatranje velikom županu. Veliki župan je predmet stavio na raspravu u gradskoj skupštini kojoj je predsjedao županov izaslanik, uslijed čega je lista br 7. ukinuta, a glasovi bili raspodijeljeni na ostale stranke, „pa i na one koje nisu dobile niti jednog glasa“. Nepravilnost u ovom postupku vidi se u tome što: „Zakon nigdje ne zabranjuje kandidiranje jedne te iste osobe na dvima listinama, zakon ne dopušta ukidanje cijele odobrene kandidatske liste i diobu mandata na druge liste“. Primjeri postupanja HSS-ovih dužnosnika navodili su se u opozicijskim novinama, stranka je ovakve slučajeve rješavala premještajima svojih članova ili brisanjem iz članstva. Među kritičarima HSS-a dosta glasni bit će članovi Hrvatske federalističke seljačke stranke (u nastavku HFSS). Braneći prava lokalne samouprave, HFSS argumentira kako se na općine „od dana do dana prebacuju razni poslovi koji bi spadali u državnu upravu, gotovo cijelo ubiranje

²⁴ Hrvatski list, 9. 3.1926., br. 55 (1761), Govor dr. Milovana Žanića u Narodnoj skupštini; HR-DAOS-241., kut. 3, 21. Valpovo sporovi 1920.-1927., omot 1926., «Priresi samoupravnih tijela».

poreza, koje su prije kod nas obavljali poreski uredi, bilo je prebačeno na općine, dapače i raspisivanje i odmjeravanje nekih poreskih oblika“.²⁵

Dok se u navedenim primjerima može uočiti sukob političkih stranaka i pojedinaca oko upravljanja općinama, politički sukob u Valpovu (u navedenom razdoblju) imao je svoju „ekonomsku podlogu“. Prema Zakonu o općoj upravi i oblasnoj i kotarskoj samoupravi iz 1922. u Valpovu su 1924. osnovani načelnništvo i Kotarski sud. Financiranje službi za obračun poreza na dohotke i promet robe prelazi iz državnih ruku u ruke lokalne samouprave. Postojala je potpuna autonomija lokalne samouprave u oporezivanju poreznih subjekata na određenom području, no zakonodavac će ju početi ograničavati od 1926. godine. Ipak će u izglasavanju izvanrednih prireza i nameta u svrhu popunjavanja općinskih proračuna lokalna samouprava biti samostalna. Ovo će u općini Valpovo osjetiti nekadašnji feudanci, poduzeće S. H. Gutmann d.d. će, primjerice, za vladajuću većinu predstavljati «zlatnu koku». Za Gutmanne situacija je bila utoliko teža što su ih nove vlasti Kraljevstva SHS proglasile neprijateljskim državljanima i ratnim profiterima. Članovi obitelji moraju tražiti potvrde od Ministarstva unutrašnjih poslova da bi povremeno mogli boraviti u Belišću. Situacija se stubokom promijenila za Gutmanne, no isto tako na nartaje lokalnih političkih vlasti na tvornicu s odobravanjem nisu mogli gledati ni radnici u poduzeću (koje se i u prevratu naoružalo da bi sačuvalo tvornička postrojenja od pljačkaša, naivno vjerujući da tvornice pripadaju onima koji u njima rade).²⁶

Svaka politička vlast koja nastaje delegiranjem od strane glasačkog tijela²⁷ nastoji (ako može) niskim prirezima osigurati popularnost u stanovništvu svoga područja. U međuratnom razdoblju prirezi su bili jedino sredstvo punjenja općinskog proračuna, budući da općine nisu imale nikakvih vlastitih prihoda; „općine krpaju proračune visokim prirezima na dio poreznih subjekata na svom području“. Svoje potrebe općina Valpovo namirivala je pretežito iz nameta, koje je propisivala u obliku određenog postotka na izravni državni porez.²⁸

Kada je 24. ožujka 1921. sastavljan proračun, da bi se pokrio manjak, za prethodnu godinu je bio ustanovljen deficit općinske blagajne od približno

²⁵ Hrvatski list, 9. 3.1926., br. 55 (1761), Govor dr. Milovana Žanića u Narodnoj skupštini, str. 6.; vidi Goldstein, „Hrvatska 1918.-2008.“, 76.-77., 90.; Volner „Plug“ novine za zaštitu seljačkih interesa“, RADOVI Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 37, (Zagreb 2005.)

²⁶ Mažuran *Valpovo, Sedam stoljeća*, 118.; HR-DAOS-241. kut. 3, Općina i kotarske oblasti, predmet Žalba Delegaciji Ministarstva financija u Zagrebu, od 14. 3. 1922.

²⁷ Vidi Jacques Maritain, *Čovjek i država*, (Zagreb 1992.), o razlikovanju pojma političko tijelo i narod.

²⁸ HR-DAOS-241., kut. 3. Općina i kotarske oblasti, 21. Općina Valpovo sporovi 1920.-1925., omot 1920.-1921.-1922., Tužba od 23. 10. 1923., broj 51594.

100.000 kruna. Popunjavanje proračunskih rupa poglavarstvo je izvelo tako, da je na iznos od 57.738,57 kruna (koliko je poduzeće S. H. Gutmann plaćalo u vrijeme Dvojne monarhije kao trgovačka tvrtka) „udarilo u ime općinskih nameta prirez u iznosu od 282%“. Zapisnik ustanovljen zbog žalbe koju tvrtka podnosi, sastavljen 30. 4. 1923. utvrđuje da je poduzeće Gutmann na ime općinskih nameta od kraja 1918. do 1921. godine uplatilo 532.324,91 kruna.²⁹

Osim redovitog općinskog nameta poduzeću je 1920. općina Valpovo naknadno propisala slijedeće poreze: 301.721,25 kruna dobivenih prirezom od 125% na iznos od 241.377 kruna koje je poduzeće platilo državi u obliku neposrednih poreza u 1918. godini, za 1919. prirezom od 93% na porez u iznosu od 321.835 kruna ili 299.306,55 kruna. Za godinu 1920. na porez u iznosu od 388.613,77 kruna, općina je zaračunala prirez od 282% što je iznosilo 1,095.891,04 kruna. Za 1920. godinu poduzeće je trebalo namiriti ukupno 1,696.918,84 kruna. Zbrojeno s gore navedenim redovitim porezima, ukupni porez od kraja 1918. do 1920. iznosio je 2,229.243,75 kruna, na račun toga poduzeće je uplatilo od 1919. do 1923. godine 2,278.667,95 kruna. Osim općinskih prireza, poduzeće je plaćalo niz državnih poreza koji su se određivali na temelju bilance poduzeća u poslovnoj godini 1919./1920. godine, i to 14% tecivarine (porez na dohodak), na to 14,5% poreza iz kojeg je bio određen prirez od 30%, ratni prirez od 60% te komorski prirez od 15% na tecivarinu, potom 5,5% invalidskog poreza i na kraju progresivan porez na ratne dobitke od 40 do 75%. Poduzeće se bez uspjeha pokušavalo nagoditi s općinom Valpovo, da se „općinski namet na tecivarinu u okviru kućanstva i potreba općine ograniče na iznos od 50% državnog poreza“.³⁰

Rukovodstvo poduzeća poduzima široku akciju tužbi i žalbi na proizvoljno donošenje općinskih proračuna. Tajnik i prokurator poduzeća Konstantin Dožudić³¹ obrazlaže kako je nepravedno da se od tvrtke očekuje da „svu svoju dobit daje u svrhe pokrića državnih i općinskih potreba“. Da bi potkrijepio

²⁹ HR-DAOS-241., kut. 3. Općina i kotarske oblasti, 21. Općina Valpovo sporovi 1920.-1925., omot 1920.-1921.-1922., Tužba od 23. 10. 1923., broj 51594.; vidi Boris Kršev, *Finansijska politika Kraljevine Jugoslavije 1918.-1941.*, (Novi Sad 2007.), 124.-129.; Lampe / Jackson, *Balkan Economic History 1550.-1950.*, 500.

³⁰ HR-DAOS-241., kut. 3. Općina i kotarske oblasti, 21. Općina Valpovo sporovi 1920.-1925., omot 1920.-1921.-1922., Predmet Valpovo trg, općinski proračun za 1922.; isto predmet Žalba Delegaciji Ministarstva financija u Zagrebu, od 14. 3. 1922.

³¹ Konstantin Dožudić (Ruma, 1. ožujak 1897. – Zagreb, 1941.), od 1. studenog 1919. tajnik poduzeća S. H. Gutmann d.d., po zanimanju industrijski činovnik. Dožudić je tridesetih godina postao član Trgovačko-obrtničke komore u Osijeku zadužen za industriju, te je kao poslanik ove Komore sudjelovao na različitim sjednicama Industrijskih korporacija. Posebno je bila važna njegova uloga u agitiranju oko stvaranja općine Belišće, a kasnije oko inicijativa koje su vodile stvaranju Privilegirane industrijske banke, potrebne nakon kraha bankarskog sustava u vrijeme krize. Za razliku od političkih protivnika, prije svega Stjepana Heffera, podržavao je i pomagao sindikalnu organizaciju Općeg radničkog saveza. Po okupaciji na povratku

svoju argumentaciju sastavlja analizu prireza samoupravnih tijela s ciljem da se „dokaže kako se pune općinski proračuni“. Dožudić se koristi podacima o prirezima koji su se uplaćivali na području Slavonije i Vojvodine. U svojoj analizi ignorira činjenicu da je postojala porezna nejednakost između sjeverozapadnih krajeva i same Srbije (kao politika nadoknade ratne štete), no i usprkos tome ustanovljava da su „prirezi samoupravnih tijela (bili) veliko opterećenje za industriju, trgovinu i ostale poreske subjekte koji plaćaju tecivarinu“. Nepravедnost u plaćanju općinskih nameta, zaključuje Dožudić, proizlazi iz činjenice da „zemljoradnici plaćaju razmjerno malo državnog poreza u odnosu na obrtnike ili trgovce koji imaju u odnosu na ove iste prihode“.³²

Glavni zemljoradnički porez – zemljarina, pretvorbom kruna u dinare, uslijed inflacije te uvođenjem izvanrednog prireza od 500%, pretvorena je u „dažbinu kojom je umjesto svake predratne krune zemljoradnik na ime državnog prireza plaćao 6 dinara“. S druge strane, tecivarina se određivala na temelju stvarnog prihoda i povećavala se kod svakog poreskog razreda. „Ako trgovac ili obrtnik imaju isti prihod kao prije rata, tecivarina im umjesto prijeratne austrougarske krune iznosi 15 dinara. Ako se uzmu u obzir ratni prirezi, invalidnine i komorski porezi, porez na poslovni promet, porez namještenika itd., plaćaju trgovac i obrtnik, umjesto svake predratne krune, preko 30 dinara“. Dok je razlika u plaćanju poreza između zemljoradnika i obrtnika i trgovaca veća barem 5 puta, dioničarskim društvima porezi su bili povećani u još većoj mjeri.³³

Neke općine su provodile „lokalnu“ politiku prema dioničarskim društvima ili krupnom kapitalu općenito, o čemu svjedoči analiza. U trgovištu Ruma (Vojvodina) 1925. prikupljeno je bilo 3,500.000 dinara općinskih nameta, i to od 2.832 zemljoradnika (s 11.000 jutara zemlje) 223.000 dinara zemljarine, od 45 privatnih namještenika 150.000 dinara., pet štedionica koje su poslovale u Rumi, čije su glavnice i rezervni fondovi iznosili oko 7 milijuna dinara, platile su na ukupni dobitak od 1,619.317 dinara 1,466.000 dinara na ime nameta koje je propisala općina. S obzirom na cijenu pšenice u ovom razdoblju i prometnu povezanost ovog kraja s tržištima, analiza zaključuje kako je „godišnji prihod od 11.000 jutara srijemske zemlje bio veći, nego cijela imovina tih štedionica“.³⁴

iz bolnice u Zagrebu spriječen u prolasku (moguće i zbog imena i prezimena). Zatočen i po ustaškim vlastima strijeljan.

³² HR-DAOS-241., kut. 3, 21. Valpovo sporovi 1920.-1927., omot 1926., «Prirezi samoupravnih tijela». Autoru analize je bio interes motivirati zakonodavca da ograniči moć lokalne samouprave u oporezivanju *poreznih subjekata* na njezinom području, a ne ukazivanje na političku nejednakost određenih područja Kraljevstva.

³³ HR-DAOS-241., kut. 3, 21. Valpovo sporovi 1920.-1927., omot 1926., «Prirezi samoupravnih tijela», 1.; vidi Kršev, *Financijska politika*, 124.-135.

³⁴ HR-DAOS-241., kut. 3, 21. Valpovo sporovi 1920.-1927., omot 1926., «Prirezi samoupravnih tijela»; vidi Mijo Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918.-1941.*, (Zagreb, 1950.), 33.

Država je nakon prosvjeda oštećenih ovom problemu nastojala doskočiti tako da je donesena granica koju općine ne smiju prelaziti u nametima na tecivarinu. Na temelju Zakona o budžetskim dvanaestinama za razdoblje od travnja do srpnja 1925. općinski proračuni koji predviđaju prirez veći od 300%, moraju dobiti potvrdu Ministarstva financija. U parlamentarnoj debati koju je pratilo donošenje ove odluke kritiziralo se ograničavanje prava lokalne samouprave. Opozicija je govorila o neustavnosti te o potvrdi da se zemljom vlada centralistički. Poziva se na riječi predsjednika vlade Pašića koji je tvrdio kako se „ne može reći da centralizam kod nas postoji, kad imamo samouprava općinskih, okružnih i oblasnih“ (lokalna i oblasna samouprava su trebale biti primjerom decentralizacije, a sada njihova prava ograničava centralna vlast).³⁵

Iako je visina poreza na dohodak bila ograničena, općina je mogla slobodno propisivati nove namete u obliku doprinosa. Vođeni propisanim člankom 29. Zakona o budžetskim dvanaestinama, u razdoblju od prosinca do ožujka 1926. godine, općinari trgovišta Valpovo u proračunu zaključenom za 1926. godinu odredili su općinski namet od 195%, tj. manje od opterećenja koje za tecivarinu dozvoljava zakon o budžetskim dvanaestinama. Usprkos tome, podjela doprinosa za pokriće općinskog deficita od 1,761.657 dinara propisat će se tako da će Valpovo, „koje ima 4.000 stanovnika, 915 kuća i 8.322 jutra zemlje, nešto trgovaca i obrtnika, i jedno veliko industrijsko dioničarsko poduzeće, 9/10 zemljoradničkog stanovništva opteretiti s 2% općinskih tereta koji proizlaze iz deficita, dok će 9/10 općinskog deficita platiti veliko industrijsko poduzeće“. Prema daljnjoj analizi prokuratora tvrtke Gutmann d.d. „u jednom čisto zemljoradničkom naselju (misli Valpovo), prirez od 1000% nije morao predstavljati naročito visoki teret, ako se uzme da je ukupna svota rashoda povećana toliko, da se umjesto 1 zlatne krune trošilo 15 dinara (što je odgovaralo koeficijentu skupoće). U općini gdje je namet prije rata iznosio 50%, sada bi morao iznositi 750%, jer je poreski temelj ostao nepromijenjen. Kod tog postotka odgovaralo bi porezno opterećenje predratnom.“ Da bi nekako riješili probleme koje imaju s općinom u Valpovu, poduzeće S. H. Gutmann d.d. uspijeva utjecati na neke odbornike u općinskom poglavarstvu, da namjerno opstruiraju funkcioniranje lokalne vlasti, što će dovesti do raspuštanja općine.³⁶

Zastupnici u općini skloni interesima tvrtke iznose kako poduzeće plaća Valpovu više od 9/10 sveukupnih općinskih nameta. Kako je poduzeće svake godine trošilo znatne svote za održavanje putova, javne rasvjete itd. u naseobini Belišće i u trgovištu Valpovo, „općina je novcem dobivenim od prireza

³⁵ Hrvatski list, 9. 3.1926., br. 55 (1761), Govor dr. Milovana Žanića u Narodnoj skupštini.

³⁶ HR-DAOS-241., kut. 3, 21. Općina Valpovo sporovi 1920.-1925., Škola Valpovo 1925.; vidi i Hrvatski list, Br. 56. (1762.) 10. ožujka 1926., 8. ožujka 1926. Raspuštanje općinskog zastupništva; Hrvatski list, br. 85. (1791.) 14. travnja 1926., 11. travnja provedeni općinski izbori u Valpovu.

uvela električnu rasvjetu ulica i općinskih zgrada, kupljena je potkućnica i podignuta je škola s 2 velike učionice, za gradnju mostova i popravak putova osigurano je proračunom oko 400.000 din³⁷, općinskim nametom koji je iznosio 114%. Na temelju ovako raspoređenog prireza, poduzeće je za 1925. godinu trebalo platiti oko 1.000.000,00 dinara u ime općinskih nameta. Rješenje ovog spora vide u primjeni Ugarskog zakonika (koji je još uvijek funkcionirao u Vojvodini), da se općina nagodi s veleposjednicima oko paušala, „a ne da se guli dok se guliti dade“. Bez obzira na molbe poduzeća, općina Valpovo je u raspravi oko proračuna za 1926. povisila stopu prireza na 194%. Rasprava o nagodbi općine Valpovo s poduzećem bila je izlišna, jer je tvrtkin prijedlog bio stavljen kao zadnja točka dnevnog reda, a proračun i prirez je već bio odobren u prvoj točki dnevnog reda. Dožudić podnosi žalbu u kojoj pokazuje kako općinsko poglavarstvo u proračunu nije prikazalo sredstva dobivena „utjerivim općinskim tražbinama“. Primjerice, Valpovačko vlastelinstvo je dugovalo krajem godine preko 160.000 dinara, „uz niz zaostataka koji nisu bili plaćeni do 1925. godine“. Osim ovoga općinari u „proračunu nisu unijeli sve prihode koje općina ima od sajmovi vlastelinskih, niti tjednih, već su se ti novci prepustili mjesnoj općini za uzdržavanje općinskih bikova, nerasta i pokriće drugih troškova. Poduzeću je to bio dokaz da s općinarima u Valpovu ne može dogovorno rješavati probleme“.³⁷

Raspuštanje trgovišnog zastupstva uslijedilo je 8. ožujka 1926., kotarski predstojnik pročitao je proglas velikog župana kojim se tadašnje zastupništvo raspušta kao *nesposobno za pozitivan rad*. Raspušteno zastupništvo se sastojalo „od 6 zajedničara, 8 socijalista, 3 samostalna demokrata i 1 davidovićeveca“.³⁸ Nekoliko dana kasnije policija vrši premetačine u kućama socijalističkih prvaka u Valpovu. „Tražene su nekakve pripreme za revoluciju“, *Hrvatski list* smatra kako su ove premetačine „prostota Radikala da bi se smanjio količnik na slijedećim izborima u Valpovu“ (optužba se odnosila na samog Dožudića koji je možda bio član ove stranke). Na izborima od 11. travnja bilo je kandidirano 6 lista: federalisti (koje *Hrvatski list* podržava, radilo se o HFSS-u), socijalisti (ORS Belišće), samostalni demokrati, HSS, radikali i lista Koste Dožudića (radilo se o zaposlenicima poduzeća Gutmann, nestranačka lista). Kampanja koju su ove novine pratile pokazala je različite optužbe. „Ljudi radi kojih se je morao raspustiti općinski odbor, koji su radili prema diktatu pojedinaca, koji su nastojali, da sa sebe zbrace terete drugom na leđa, na leđa svih nas..., da se oni

³⁷ HR-DAOS-241., kut. 3, 21. Općina Valpovo sporovi 1920.-1927., omot 1926., dopis Općinskom poglavarstvu Valpovo, 2. 1. 1926.; *Hrvatski list*, br. 85. (1791.) 14. travnja 1926., 11. travnja provedeni općinski izbori u Valpovu.

³⁸ *Hrvatski list*, br. 77. (1783.) 4. travnja 1926., Predaja kandidatskih lista za općinske izbore u Valpovu. Zajedničari ili pripadnici Hrvatske zajednice, socijalisti ili pripadnici sindikalne organizacije ORS-a u Belišću i simpatizera iz Valpova, samostalci ili pripadnici Samostalne demokratske stranke, davidovićevci ili pripadnici Demokratske stranke.

bolje ulažu svome drugu, koji s njima vedri i oblači! Drugu svome, koji ih zavađa, jer dobiva plaću od radničkih žuljeva a posebnu od gospodara Gutmanna.“ Pripadnici HFSS-a u Valpovu nadalje optužuju prethodnog načelnika općine iz Demokratske stranke. „Što su socijalisti s demokratima napravili u općinskom odboru? Osujetili su nastavak gradnje škole, skinuli Gutmannu 650.000 dinara, dakako u sporazumu s njegovom upravom tvornice i predsjednikom sindikata Vančinom (zastupnikom u općinskom poglavarstvu iz redova socijalista). A što propisuju grofu Normannu? Da plati 1000 posto nameta, jer sjedi u kuli i širi se kao kakav vladar.“ Rezultati izbora pokazali su pad HSS-a na 3 mandata, HFSS dobiva 4 mandata, socijalisti 5 mandata, lista Koste Dožudića 2 mandata, dok su radikali dobili 42 glasa i ostali bez odbornika u općini. Nakon izbora „uočene su krupne nekorektnosti prilikom razdiobe izbornih legitimacija u Belišću, gdje je glasao veliki broj osoba pod imenom izbornika kojih već davno nema u Belišću.“ Zbog ovoga će 10. svibnja 1926. rezultati općinskih izbora u Valpovu biti poništeni, a u Valpovu će biti postavljen komesar.³⁹

2. 2. Nastanak općine Belišće

Prema zakonu iz 1870. godine na teritoriju Hrvatske i Slavonije važila je, za uređenje seoskih općina, odredba po kojoj bi se jedno mjesto moglo odijeliti od dotadašnje zajedničke općine i organizirati kao samostalna upravna općina, jedino pod uvjetom, „da isto zatraži većina stanovništva toga mjesta, i da se utvrdi, da li bi nova općina mogla funkcionirati, naročito da li bi se mogla vlastitim sredstvima izdržavati“. Ako bi sve to bilo urađeno, tada bi se čitav postupak ostavio slobodnoj ocjeni zemaljske vlade.⁴⁰

Kako nova država o ovom pitanju nije donijela nikakav propis, ustrojstvo nove općine na području Hrvatske i Slavonije, te Vojvodine, vršilo se na temelju austrougarskog zakona. Za Gutmanne ovaj zakonski propis značio je da za ostvarenje svojih interesa moraju dobiti potporu Ministarstva unutrašnjih poslova, budući da je vjerojatno da će kontrolirati volju stanovništva Belišća, a osim toga novaca za financiranje općine imaju dovoljno. Kako se vidi iz zapisnika sastavljenog 26. rujna 1926. Belišće je krenulo s akcijom odvajanja od općine Valpovo trg. Od ukupnog broja *zavičajnika* koji su uvedeni u birački

³⁹ Hrvatski list, br. 82. (1788.), 10. travnja 1926. Pred općinskim izborima u Valpovu.; Hrvatski list, br. 85. (1791.) 14. travnja 1926., o izborima u Valpovu 11. travnja 1926.; Hrvatski list br. 108. (1814.), 12. 5. 1926.; 10.5. poništeni općinski izbori u Valpovu, Na utok pristaša HFSS-a protiv izbora trgovišnog zastupstva u Valpovu.

⁴⁰ Na temelju § 2. Zakonskog članka XVI 1870. o uređenju seoskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji, temeljem člana 133 Zakona od 26. travnja 1922. o oblasnim i sreskim samoupravama i čl. 4. Zakona od 26. travnja o podjeli zemlje na oblasti; vidi i Stjepan Sršan „Upravne općine 1848.-1918. - struktura, poslovanje, značenje“, Arhivski vjesnik, 34.-35., (Zagreb 1991.-1992.), 110.-112.

spisak glasovalo je protiv odvajanja njih 78, a za osnivanje samostalne općine 234 stanovnika s pravom glasa.⁴¹

Molba za ustroj samostalne upravne općine u Belišću prema velikom županu Osječke oblasti (Ljudevitu Gaju) poslana je u kolovozu 1926. godine. U veoma kratkom razdoblju ova akcija je izazvala protuakciju zainteresiranih u Valpovu protiv odvajanja (prema riječima secesionista), u obliku novinskih članaka „u zagrebačkim i beogradskim novinama, da bi difamirali naš pokret i prikazali ga kao opasan po državu i njene interese“. Krajem rujna 1926. poduzeće podnosi molbu Kraljevskom Financijskom Ravnateljstvu za proglašenjem naseobine Belišća samostalnom poreznom općinom, te da se za istu svrhu odredi posebni zemljišni i kućanski katastar, i da se područje općine odcijepi od dosadašnjih poreznih općina Valpovo i Bistrinci. U objašnjenju koje daju ovom uredu stoji kako je „Belišće i neposredna okolica sastavljeno od blizu 2.000 stanovnika, od oko 130 stambenih zgrada, od kojih su neke dvo i trokatnice, a zaokruženo je posjedom u površini od nekih 500 jutara“. Ako uzmemo u obzir poreznu sposobnost stanovništva Belišća, tada su se osim poduzeća S. H. Gutmann d.d., Tvornice pokućstva i drvene robe i Slavonko-podravske željeznice (SPŽ) ovdje nalazili mnogobrojni činovnici i drugi obveznici tecivarine četvrtog reda, jedna velika trgovina i dvije manje trgovine mješovite robe, nekoliko gostionica, dvije pekare, dva mesara, tri maloprodaje duhana i razni obrtnici.⁴²

Proces osnivanja općine ponovno je doveo u prvi plan optuživanje Gutmanna od strane „povrijeđenih“ u Valpovu; tako su se u javnosti javljale informacije koje su stanovnike Belišća optuživali za komunizam, a Gutmanne za pogranično djelovanje. Primjerice članak u *Hrvatskom listu*: „Gutmann uzeo škare u ruke, da Valpovo razdjeli na dvije porezne i upravne općine, tako da se od Belišća stvori nova porezna općina, a ovoj podijeli samouprava time da postane novom upravnom općinom“. Članak nadalje iznosi kako ovaj postupak odgovara interesima tvrtke Gutmann kojoj nije pravo što snosi velik općinski namet valpovačkoj općini, a nema od te zajednice nikakve koristi. „Valpovačka općina bi time jako štetovala ako bi izgubila takvog porezovnika. U Belišću ima 8 do 10 zavičajnika od 1800 stanovnika: ostalo su radničke naseobine što strani državljani, što privremeni elemenat – od danas do sutra. Stranke u Valpovu se ne mogu dogovoriti među sobom, tako da je izgledno da će odcjepljenje biti provedeno“. U navodima koje su iznosili općinari u

⁴¹ HR-DAOS-241., kut. 3, omot 22. Općina Belišće, korespondencija 1925.-1928., Omot opća uprava.

⁴² HR-DAOS-241., kut. 3, omot 22. Općina Belišće, Omot opća uprava, dopis Kraljevskom Financijskom Ravnateljstvu u Osijeku, 30. rujna 1926., u dopisu nadalje stoji: «...Hatar općine Valpovo trg sastoji se od 8321 jutara, preko 800 kuća i oko 4000 stanovnika, a hatar porezne općine Bistrinci od 1697 jutara, 175 kuća i 1088 stanovnika.»

Valpovu moglo se čuti kako su baruni mađarski podanici te da su stalno nastanjeni u Mađarskoj, a da ovamo dolaze samo na boravak od mjesec dana, jer im Ministarstvo ne dozvoljava duži boravak u zemlji. Iako je Edmund Gutmann, kao i njegov sin Arthur, bio upisan kao zavičajnik općine Valpovo još 1909. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova novoosnovanog Kraljevstva nije priznalo domovnicu koju je za Gutmanne izdao općinski bilježnik Jovan Bogičević. U ovom slučaju bilježnik se rukovodio prema propisima po kojima je o primanju u zavičajnu vezu u Hrvatskoj i Slavoniji odlučivala općina, bez upliva Ministarstva.⁴³

Na optužbe iz Valpova „da su ovdlašnji žitelji uglavnom radnici i činovnici od kojih su veći dio njih stranci, te da je od 2.260 stanovnika trajno ili povremeno naseljenih u Belišću, svega 6 zavičajnika“, odgovaralo se službenim putem u pismu velikom županu da se iz biračkog spiska koji se vodio u općini Valpovo trg vidi „da u Belišću stanuje 650 građana s punim biračkim pravom“. Iz navedenog biračkog spiska razvidno je da je „većina žitelja domaći element, a od stranih državljana u Belišću živjelo je 107 Mađara, 17 Čehoslovaka, 2 Talijana, 7 Austrijanaca, 5 Poljaka, 2 Rumunja i 1 Švicarac. Skoro svi ti stranci u Belišće su došli kao stručni radnici, u doba kada su osnivane pojedine tvornice, budući da u okolici nije bilo potrebnih stručnjaka“. Od novijih doseljenika u Belišće bilo je i 105 Rusa-vrangelovaca, koji su u Belišće doseljeni, doduše, s ciljem suzbijanja radničkih pokreta u sklopu poduzeća, no na temelju kasnijih izvještaja vidljivo je da će se i sami uključiti u rad sindikalnih organizacija.⁴⁴

Uz optužbu o nelojalnosti stanovništva Belišća išla je i optužba kako je ovo naselje udaljeno svega 7 kilometara od državne granice te da postoji opasnost da bi Belišće postalo centar protudržavne agitacije, pa Valpovčani retorički pitaju „nije li pametno dozvoljavati strancima uvid u državne tajne“. I na slijedećem mjestu: „Sada općinski odbor u Belišću može pozvati sve te strance u zavičajnost, a da se ni malo ne pazi na njihovu pouzdanost“. Posebno bolna bila je činjenica da se i selo Bistrinci odlučilo priključiti općini Belišće.⁴⁵

Ministarstvo financija, Generalna direkcija Katastra, odobrit će osnivanje posebne katastarske i porezne općine Belišće 25. listopada 1926., a postupak uređivanja samostalne općine bit će pokrenut 29. studenog 1926. što će

⁴³ «Našička i Gutmann. Kako su baruni došli do svoje općine i od Valpova odcijepili Belišće, da sami sebi propisuju općinske namete», «Novosti» od 14. 3. 1935.; Hrvatski list, br. 230. (1926.), 1. listopad 1926., Cijepanje općine i raskol u Valpovu.

⁴⁴ HR-DAOS-241., kut. 28, omot 240. Postupak mirenja Sindikat – Uprava 1922.-1937., Kolektivni ugovor 28. 4. 1937. pisati u Beč, dopisano crvenom tintom «Izmjene», Odvjetnik Hefer odgovara poduzeću Gutmann d.d.; vidi Volner „*Odnos poduzeća*“, 108.-112.

⁴⁵ HR-DAOS-241., kut. 3, omot 22. Općina Belišće, korespondencija 1925.-1928., Omot opća uprava, dopis Ministru Unutrašnjih poslova od strane trgovišta Valpovo.

dovesti do konačnog formiranja samostalne općine u Belišću u veljači 1927. godine. Općina će biti formirana odcjepljenjem od upravnih općina Valpovo trg i Valpovo vanjska.⁴⁶

Protiv ove odluke Ministarstva općina Valpovo je podnijela žalbu, no ova nije bila pravovaljana jer je po mišljenju Ministarstva dostavljena prekasno. Odluka o osnivanju općine donijeta je u veljači 1927., a Valpovo žalbu podnosi tek u studenom 1927. godine. Općina je činjenicu da kasni sa žalbom opravdavala time što u to vrijeme nije postojalo općinsko načelništvo, već komesarijat, pa stoga pretpostavlja da rok za podnošenje tužbe teče tek od dana kad se sastao novoizabrani općinski odbor i kada mu je pročitano rješenje Ministarstva unutrašnjih poslova. Ministarstvo ovu žalbu otklanja navodeći činjenicu da je „komesar, povjerenik ili upravitelj općine, kojega je veliki župan postavio na dužnost dok se ne sastavi novi općinski odbor, u svemu punopravni predstavnik općine, s istim pravima i dužnostima koje ima općinski odbor, te je isti svoje ovlasti koristio pa je u toku rasprave podnosio izvještaje i proteste u ime općine i općinara. Isto je tako mogao i podnijeti i tužbu protiv rješenja Ministarstva unutrašnjih poslova.“⁴⁷

Javna hajka se osim na članove poduzeća i stanovništvo Belišća koncentrirala i na istaknute političke dužnosnike koji su posredovali u postupku odcjepljenja Belišća od Valpova. Tako je u časopisu «Slobodna tribina» napisana čitava povijest Gutmannove akcije za osnivanje zasebne općine. Ovo glasilo nijednim imenom nije spomenulo aktere zbivanja, već se služi terminima «brat Srbini-radikal» i «brat Hrvat-radikal». Po mišljenju ovog časopisa Gutmanni su organizirali jednog radikala da agitira u Beogradu za njihovu stvar, a s druge strane „dobivaju podršku od radićevca“ – velikog župana Ljudevita Gaja u Osijeku.⁴⁸

⁴⁶ HR-DAOS-241., kut. 3, omot 22. Općina Belišće, korespondencija 1925.-1928., Omot opća uprava, dopis Ministru Unutrašnjih poslova od strane trgovišta Valpovo; Isto Kutija 28., omot 231. Sporazum s radnicima o komunalnoj politici 1926.-1927., Sreski poglavar u Valpovu, 15. 12. 1926. Belišće ustrojenje samostalne upravne općine. Prethodno će nova općina zapremati površinu od 855 jutara i 1151 čet. hvata s 2.270 žitelja i to iz porezne općine Valpovo trg i cijela rudina Mali Zagajci, rudina Pijedki, rudina Turbet, dio rudine Kitišanci, dio rudine Belišće, dio rudine Glavakovice i dio rudine Repnjak u ukupnoj površini od 734 jutara i 374 čet. hvata te iz porezne općine Bistrinci (ili upravna općina Valpovo vanjska) cijela rudina Duge njive i dio rudine Belišće u ukupnoj površini od 101 jutara i 777 čet. hvata. Tim odcjepljivanjem opsegu općine Valpovo ostat će 7.557 jutara i 1188 čet. hvata, a poreznoj općini Bistrinci 1.596 jutara i 299 čet. hvata.

⁴⁷ HR-DAOS-241., kut. 3, omot 22. Općina Belišće, korespondencija 1925.-1928., Omot opća uprava, Odgovor i odbacivanje žalbe općine Valpovo od strane Ministarstva.

⁴⁸ HR-DAOS-241., kut. 3, omot 24. Spor oko odvajanja od Valpova 1926.-1928. godina, novinski članak «Slobodna tribina» od 18. 9. 1926. broj 678. naslov «Što sve ne bi htjeli baruni Gutmanni».

Na četvrtoj sjednici Oblasne skupštine Osječke oblasti održane 26. veljače 1927. zastupnik Milan Stijić, član Samostalne demokratske stranke iz Osijeka, negoduje zbog odcjepljenja Belišća iz valpovačke općine te navodi da to ide u korist poduzeću Gutmann, koje će na ovaj način imati manji općinski namet, a zanimljivo je da se u isto vrijeme provodio i postupak odvajanja naselja Đurđenovac u kojem su se nalazili pogoni poduzeća Našičke d.d. od matične općine Klokočevac. Budući da na sjednici nije sudjelovao župan, nikakav odgovor na ovo pitanje nije dano, a ni na kasnijim zasjedanjima ovo pitanje više nije postavljano. Prema stenogramima Oblasne skupštine u Osijeku vidljivo je da su zahtjevi za odcjepljivanjem jednog mjesta od druge općine, radi ulaska u drugu općinu ili formiranja samostalne općine ili uključivanja u drugi kotar, bili česti. Razlozi su znali biti banalni, od želje da se jedno područje oslobodi nameta za izgradnju škola (zahtjev za formiranje općine Kutina vanjska) do nacionalne nesnošljivosti (primjerice dijeljenje općine Našice u općine Našice trg i vanjske u 1926. godini, te odvajanje Čepinskih Martinaca od Bizovca i općine Mašić od Dragalića slijedeće godine). Protestira se i od strane zastupnika zato što „svako manje mjesto želi samostalnu općinu, jer na taj način općinska samouprava postaje skupa“.⁴⁹

2. 3. Politička vlast općine Belišće i komesar velikog župana

Izbori za općinske odbore seoskih upravnih općina provodili su se na temelju vladine uredbe od 31. svibnja 1927. godine, odredba se protezala na seoske upravne općine u Hrvatskoj, Slavoniji sa Srijemom, jer su drugi zakoni važili u ostatku Monarhije. Uz ove izbore u Belišću sastavljen je dokument koji ima formu kolektivnog dogovora između uprave i stanovništva naselja o potrebi zajedničkog djelovanja u cilju očuvanja ostvarenog pobjedom (samostalna općina). Dokument pod naslovom „Sporazum“ govori o planu rada novog općinskog odbora, a potpisan je 27. svibnja 1927. godine. Svjedoči o zamislima koje su „radnici, seljaci, obrtnici i činovnici iz porezne i upravne općine Belišće zdogovorili na svojim sastancima“. Sporazum predstavlja opći konsenzus oko političkog programa koji bi bio optimalan za Belišće. Općina je počela funkcionirati u političkom smislu pa je jedna od prvih akcija odbornika bio dogovor s posjednikom o tome koje će ulice i ceste prijeći u posjed i pod upravu općine (razgraničenje privatno od javnog). Tekst „sporazuma“ većina izabranih odbornika (buduće) općine Belišće nije potpisala. I samim zaposlenicima je bilo jasno da niti jedan akt općine neće proći bez blagoslova vlasnika tvrtke. Tekst kolektivnog ugovora predviđao je da će radnici, seljaci i činovnici zajedničkim snagama djelovati u cilju „unaprjeđivanja privred-

⁴⁹ Kolar-Dimitrijević, „*Presjek rada osječke Oblasne skupštine 1927.-1928.*“, Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje 6., (Osijek 2001.), 116., 120.; Hrvatski list br. 2. (1708.), 3. 1. 1926. str. 6.

nog, socijalnog i kulturnog napretka općine“. Da bi taj rad bio što uspješniji odlučili su da u općinskom zastupstvu budu zastupljeni pripadnici svih društvenih slojeva brojem: „5 radnika, 1 seljak, 1 samostalni obrtnik, 3 činovnika, 1 podčinovnik t. t. S. H. Gutmann d.d. i 1 činovnik Slavonske Podravske Željeznice“. Ovako sastavljen općinski odbor počeo je s radom 18. lipnja 1927. i imao je zadatak urediti infrastrukturu općine do raspisivanja izbora za općinske zastupnike i općinskog načelnika. Iz podataka koje je interesna grupa S. H. Gutmann d.d. i drugovi iz Belišća poslala Sreskom poglavaru u Valpovu predlaže se da bi novoosnovana općina imala namete između 95 i 133% na izravni porez koji bi se prikupio od općinara.⁵⁰

Život općine Belišće dodatno se komplicira promjenom dužnosnika na mjestu velikog župana u Osijeku. Umjesto Ljudevita Gaja, u lipnju 1927. župan postaje Ivan Frančić. Njegovo vladanje obilježit će raspuštanja općinskih vijeća i postavljanja političkih komesara u općinama Vrpolju, Belišću i Retfali. Kako nas informira članak *Hrvatskog lista* od 28. kolovoza 1927. pod naslovom «Pribečevičevci i radikali među sobom» Frančić je ovdje označen kao neuspješan župan jer je Ministarstvo unutrašnjih poslova, u rukama Radikalne stranke, ukidalo sve njegove mjere i dojučerašnje općinske načelnike postavljalo ponovno na njihova mjesta. Nakon stvaranja Seljačko-demokratske koalicije (saveza Stjepana Radića i Svetozara Pribečevića) župana će kralj sredinom listopada smijeniti.⁵¹

No, u razdoblju od raspuštanja poglavarstva općine Belišće 11. srpnja 1927. do njezina ponovnog uspostavljanja, u Belišću je bio postavljen komesar s ciljem da provede reviziju poslovanja poglavarstva. O ovom događaju sastavljen je i zapisnik 9. srpnja 1927. sa sjednice općinskog zastupstva u Belišću. Načelnik općine Konstantin Dožudić izvještava o tome kako je njihova općina od osnutka „pod budnim okom više uprave, pa je u tom smislu veliki župan naredio, da mu se podnesu razni podaci o članovima općinskog zastupstva, o njihovom državljanstvu i odnošajima prema poduzeću“. Akcija župana je išla u smjeru revidiranja postupka osnivanja općine Belišće, svoje djelovanje opravdavao je propisom po kojem se „općina ima raspustiti ako je više puta prekršila svoje dužnosti“. A budući da se za općinare u Belišću moglo tvrditi da

⁵⁰ HR-DAOS-241., kut. 9, omot 69. Spisi načelnika 1927., Sporazum.; Isto kut. 28., omot 231. Sporazum s radnicima o komunalnoj politici 1926.-1927., Sreski poglavar u Valpovu, 15. 12. 1926. Belišće ustrojenje samostalne upravne općine.

⁵¹ HR-DAOS-241., kut. 28., omot 231. Sporazum s radnicima o komunalnoj politici 1926.-1927., novinski članak «Hrvatski list», 28. 8. 1927.; vidi Sršan, „Župani i arhivsko gradivo Virovitičke županije od 1745. do 1929.“, u *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje* 6, (Osijek 2001.), 36., 50.-51.; „o županu Frančiću“ vidi opširnije Kolar-Dimitrijević, „Osam dokumenata iz rada osječke oblasne samouprave 1927. i 1928. godine“, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje* 3., (Osijek 1995.), 60.; vidi i Branko Petranović *Istorija Jugoslavije*, (Beograd 1988.), 174.

su protudržavni elementi, smatrao je da izabrani odbornici „ne pružaju jamstvo da će štiti općinske interese“ (od dvanaest članova općinskog odbora svega tri su bila zaposlena u upravi poduzeća i za njih se moglo vjerovati da bi mogli radili u interesu poduzeća). U žalbi Ministarstvu unutrašnjih poslova smijenjeni načelnik općine podvlači da je do dana kada je veliki župan naredio raspust zastupstva, 7. srpnja 1927., općina održala svega jednu sjednicu, koja je bila posvećena izboru načelnika i raznih odbora. Prema tome, „zastupstvo nije ni počelo raditi, a kamoli protuzakonito“. Konstantin Dožudić nastavlja kako bi župan imao povoda za uredovanja, tek „kada jedan od izabranih članova odbora ne bi imao pravo glasa, tada bi mandati općinara bili nevažeći“.⁵²

Na temelju revizije koju je u općini Belišće proveo komesar Jovan Aleksić župan pokreće kazneni postupak protiv Konstantina Dožudića „radi niza prijestupa u vođenju općine“. Dožudića optužuje da je prekršio čl. 14. zakona o biračkim spiskovima, da je u biračke spiskove upisao lica koja nisu zadovoljila uvjet od najmanje šest mjeseci života u jednom mjestu, što je bio uvjet da bi se osoba mogla upisati u biračke spiskove (Dožudiću je po odredbama zakona prijetio zatvor od nekoliko mjeseci do 5 godina, ovisno o broju nepravilno upisanih u birački spisak; sama pomisao na ovo vođe sindikata u Belišću je oduševila). Komesar je teretio načelnika općine da je u korist poduzeća, kojemu je tajnik, izdao uvjerenje o plaćenim prirezima u propisanom iznosu, a u stvari je poduzeće od ukupnog iznosa uplatilo tek jednu trećinu, a ostatak je namirilo kamenom tucanikom iz vlastitih rudnika u Orahovici. Osim toga da je na „elementarna pitanja kao što su uređenje kanalizacije i čišćenje sanitarnih sustava“ načelnik odgovorio općinarima „da ne može ništa raditi dok se ne konzultira s vlasnicima kuća, a to je poduzeće S. H. Gutmann d.d.“⁵³

O ovom postupku presudio je Predsjednik Ministarskog savjeta Veljko Vukićević u korist Dožudića (koji navodno nije petljao s biračkim spiskovima, već su lica kojima se htjelo oduzeti biračko pravo „ uvedena u biračke spiskove na temelju odluke sudbenog stola u Osijeku, a ne na temelju rješenja općinskog poglavarstva“). Odluku Ministarskog savjeta o prekidanju postupka protiv Dožudića i općine Belišće proveo je 4. studenog 1927. v. d. župan Dejanović. Telefonskim nalogom Ministarstva unutrašnjih poslova od 3. rujna 1927. poglavar kotara Valpovo ponovno je uspostavio općinski odbor u Belišću zajedno s općinskim načelnikom pa je time komesarijat bio ukinut. Na pr-

⁵² HR-DAOS-241., kut. 9, omot 69., omot Raspuštanje zastupstva, Kazneni postupak, Disciplinska istraga, Žalba Ministarstvu unutrašnjih poslova; Isto kut. 28., omot 231. Sporazum s radnicima o komunalnoj politici 1926.-1927., Uredništvu lista «Politika», članak «Kako se čuvaju državne granice», br. 6796 od 27. ožujka 1927., 10.; Isto kut. 9, omot 69., omot izbori X. 1927., 7. srpanj 1927. Zapisnik sjednice općinskog zastupništva u Belišću.

⁵³ HR-DAOS-241., kut. 9, omot 69., omot Raspuštanje zastupstva, Kazneni postupak, Disciplinska istraga, Žalba Ministarstvu unutrašnjih poslova, prema obavijesti kraljevskog sudbenog stola u Osijeku od 1. 9. 1927.

voj redovitoj sjednici nakon ukidanja komesarijata od 6. rujna 1927., donijeta je bila odluka o provedbi izbora za općinskog načelnika i druge odbore.⁵⁴

Izbori u Belišću provedeni su 2. listopada 1927. godine. Na temelju interesnih pozicija u naselju, u Belišću su se formirale dvije političke liste, jedna pod vodstvom Konstantina J. Dožudića, ili lista poduzeća, i druga, lista radnika, pod vodstvom strojobravnarskog radnika iz Belišća Franje Lackovića. Birački odbor je ustanovio da je na izborima glasovalo svega 450 birača. Od toga je kandidatska lista Franje Lackovića dobila 256 glasova, a kandidatska lista Konstantina J. Dožudića 194 glasa. S radničke liste od dvanaest kandidata na općinarsko mjesto dolazi sedam članova i to Franjo Lacković, strojobravar, Franjo Vančina, radnik, Stjepan Pfar radnik, Josip Nieder skretničar, Dragutin Urisk željezotokar, Franjo Launek radnik, Stanko Oset gostioničar. S liste poduzeća dolazi pet kandidata i to Konstantin Dožudić, privatni činovnik, Andrija Besker, nadstrojar, Mirko Buchbunder, činovnik, Viktor Müller, krčmar iz Bistrinaca, te Mijo Novak, radnik. Predstavnici radničke stranke ujedno su bili i radnički povjerenici, odbornici s liste poduzeća poznati su nam tek po zanimanjima koja su imali, osim Dožudića. Vidljivo je da je interesna skupina poduzeća bila strukturirana od činovnika, inženjera, ugostitelja, pa i radnika. Njihova snaga u postotku iznosi 43,2%, dok je snaga radništva iznosila 56,8%. Unatoč svemu, za prvog načelnika općine bio je izabran Konstantin Dožudić. Na slijedećim izborima na vlast u općini doći će HSS, što će biti povezano i s jačanjem sindikata povezanog s navedenom političkom strankom u redovima radnika.⁵⁵

3. Zaključak

Budući da je trgovačka tvrtka S. H. Gutmann do travnja 1918. bila protokolirana u Nadkanjiži (Nagykanizsa), većinu poreza je plaćala u Mađarskoj, a ne u Slavoniji. Kada se pokreće proces odvajanja Belišća od općine Valpovo, kritičari iz okolice su izjavljivali kako će „baroni-vlasnici“ moći još neovisnije gospodariti.⁵⁶ Poduzeće S. H. Gutmann postaje dioničko društvo u travnju 1918. s glavnicom od 20.000.000 kruna, koja se povisuje do 1924. godine na 40.000.000 dinara (200.000 komada vrijednosti po 200 dinara), od kojih su manje udjele imali različiti tvrtkini komitenti pa i političari, a većinu članovi obitelji. Tvrtka je 1929. isplatila dividendu u iznosu od 12%, dok je u pret-

⁵⁴ HR-DAOS-241., kut. 9, omot 69., Omot Raspuštanje zastupstva, Kazneni postupak, Disciplinska istraga.

⁵⁵ HR-DAOS- 241., kut. 9, omot 69., Izbori za općinu Belišće; vidi VOLNER „*Odnos poduzeća*“, 113.-120.

⁵⁶ HR-DAOS-1282 Stjepan Brlošić, Povijest radničkog pokreta Osijeka i okolice (1867.-1945.) (rukopis), Sindikalne podružnice i tarifno-štrajkački pokret, Velika šumsko-drvena industrije Slavonije.

hodnim godinama dividenda bila 10%, ali zato je dividenda od 1918. do 1922. iznosila u prosjeku 18.5% (što je bila posljedica konjunktura i pojačane eksploatacije šuma, zbog potrebe za drvnim proizvodima primarne prerade).⁵⁷

U vrijeme kada se tvrtka upušta u političku borbu za stvaranje zasebne općine, Oblasna skupština Osijek od veljače 1927. pokušava izglasati proračun u vrijednosti od 3.000.000 dinara.⁵⁸ Tvrtka Gutmann je u razdoblju od 1919. do 1923. na ime općinskih nameta uplatila općini Valpovo preko 2.000.000 kruna, a u 1925. je trebala platiti 1.000.000 dinara. Navedeno pokazuje da je općina Valpovo u odnosu na oblast imala solidan izvor prihoda, koji su joj mogli osigurati financiranje troškova administracije, bez redovnog naplaćivanja općinskih sajamskih taksi domaćim obrtnicima, trgovcima i poljoprivrednicima. Sudeći prema izjavama „oštećenih“ u Valpovu i Belišću, dobro je u poreznom razrezu prošao i grof Prandau, pa se odcjepljenje od općine Belišće pokazuje kao financijski i politički opravdan rizik i logičan potez. U odnosu na redovne i visoke iznose dividendi u razdoblju do 1929. te na povećane prihode koje je tvrtka imala u proizvodima suhe destilacije i tanina, koji su se redovno izvozili na strana tržišta, opravdano bi bilo nezadovoljstvo općinara u Valpovu, posebice i zbog činjenice da je stanovništvo u Belišću imalo malo koristi od ovoga odvajanja (primjerice tvrtka u razdoblju do 1941. nije otvorila srednju tehničku školu za obrazovanje djece kvalificiranih radnika).

Vlast župana oblasti dolazila je kraljevim ukazom, kojim je prva osoba u oblasti dolazila do svoje službe, a s promjenom vlade dolazilo bi i do promjene na mjestu velikog župana. Oblasna tijela zbog toga ne predstavljaju lokalnu samoupravu, one su „niži organi uprave centralizatorski uređene države“.⁵⁹ Utoliko je i funkcija komesara koje u općine postavljaju župani, o čemu je bilo riječi u ovom radu, mehanizam kojim je izvršna vlast mogla korigirati volju birača. Prilikom postavljanja komesara u općine, u većini slučajeva se radilo o obračunu s političkim neistomišljenicima, a ne o provedbi zakonitosti (što bi uopće impliciralo posezanje za komesarom). Ovakav postupak prema lokalnoj samoupravi, koji bismo danas mogli okarakterizirati kao presezanje u zadana prava čovjeka i građana, pokazuje nepovjerenje izvršne vlasti u volju glasačkog tijela na lokalnoj razini, no isto tako potrebu za sličnim istraživanjima.

⁵⁷ Salajić, „Prilog kronologiji“, Zbornik grad Belišće muzej, 3 (2009), (Belišće 2009), 41.-42., 46.; HR-DAOS-241., kut. 1., omot 1., Podaci o tvorcu.

⁵⁸ Kolar-Dimitrijević, „Osam dokumenata iz rada osječke oblasne samouprave“, 59.

⁵⁹ Kolar-Dimitrijević, „Osam dokumenata iz rada osječke oblasne samouprave“, 58.

Summary

THE CREATION OF AND THE POLITICAL-ADMINISTRATIVE RELATIONS IN BELIŠĆE MUNICIPALITY IN THE PERIOD OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES

Belišće was the workers' settlement built for the purpose of finalizing the timber products from the manipulation of forest owned or leased by the company "S. H. Gutmann d.d.", the largest wood company in Central Europe, which played a very important role in the overall wood industry of Yugoslavia. In the tax system of interwar Yugoslavia, such a company would often have been severely taxed by the municipality, so the company decided to establish their own self-governing community. Paper examines the principles of the formation of municipalities in interwar Yugoslavia. It follows the process of separating the settlement in Belišće from the municipality of Valpovo-Trg, the causes of this separation, and the separation procedure. It shows the functioning of local self-government in the interwar period, investigates municipal surtax and the principles by which they were adopted by the council members.

Key words: municipalities, commissioner, the county administration, Belišće, Valpovo